# بنەمایەکی ئەنتەلۆجی بۆ ڕەخنە
# بەشی دووەم ... هەرەم عوسمان

**بەشی دووەم: ڕەخنە و هەستنگاندن**

**یەکەم: ڕەخنەی رادیکاڵ:**

نووسین وەک ئاگاری تەکست تەنیا بابەتێکی ناسین نییە، بەڵکو نیشاندانی ڕاستی بوونە. لەڕوو تەکست لەسەر تاقیگەی خوێنەر بە پشکنین ڕاوەستاوە، بەڵکو لەسەر پەیوەندی بە تیاژیان وەستاوە. لەبەرئەوەی نووسین وەک ئاگاری تەکست ڕاستی بوونی تێدایە، ئەوا جۆری پەیوەندیمان ڕاستی نووسین دەردەخات یاخود ونیدەکات. هاوکات تێگەیشتن سروشتێکی مرۆڤانەی هەیە، لەڕوو پەیوەندی واتا پەیدا دەکات؛ کاتێک نووسین لە تێگەیشتنەوە بۆ تێگەیشتنە(٤٨). تێگەیشتنی دازاین لە بوونی خۆی، بنەمای تێگەیشتنە لە نووسین. وەک هایدیگەر دەڵێت" تێگەیشتن لە جیهان بەردەوام تێگەیشتنە لە بوون-لە-نێو. تێگەیشتنیش لە بوون تێگەیشتنە لە جیهان"(٤٩) کاتێک نووسین نایەتە دەنگ و ڕەشنابێتەوە، مانای ئەونییە نووسین ناتێکستە، دەکرێت کەشێ لە ڕوانین و کەم ئاشنایی بخوێن لە خۆی و خۆی پێویست بەتیاژیانی لەناو نووسیندا بێت. هەروەک ڕەشنبووندەوەی نووسین بەڕوانینی تێگەیشتنئامێزو تیاژیان و ڕاڤەو بەشداریکردن و ناسینەوەی ئەزموونی بوون پێویستە.(٥٠) لەم ڕوانینەوە ڕەخنەیەکی رادیکاڵ لەو دابڕانو کاردانەوانەی مەژووی ڕەخنە دەگرین، کە هەرجارەو یەکێک لەسەکوچکەکیان مراندووە، لە کاتێکدا تێگەیشتنی هەریەکێکیان بە ئەویدیکە نەکردیەو لەسەر بنەمای پێوەندی نەوانیان ڕەخنە دەژی. هایدیگەر نموونەی گوتن و بیستن دەنێتەوە، کە دازاین دەبیستێت بۆیە تێدەگات، گەر نەبیستێت تێناگات، هاوکات گوێگرتن بە گرنگتر لە بیستن دەزانێت، لەبەرئەوەی تێگەیشتنی ڕەسەنانەی لەدەکەوێتەوەو تەنیا هەستکردن بە بیستنێکی دەنگکانی سایکۆلۆجی نییە. خوێندنەوەی تێگەیشتنئامێزیش پێویستی بە نزیکبوونەوەو ئارامی و نیشتجێبوون هەیە، لەبەرئەوەی وەڵامی خوێنەری ڕەسەنی لەوە سازدەبێت؛ تێگەیشتن لە نووسین بنەمای وەڵامدانەوەی خوێنەرە. زەر بنووسیو خێندنەوە(بەمەبەست بنووسی-خێندنەوە دانراوە) مەرجی تێگەیشتن نییە، بەڵکو چەندێتی هاوبەشیکرن، تێداژیان و بەشداری ئاگاری تێگەیشتن زیاد دەکەن، وەک

هایدیگەر دەڵێت"کەسێک هەموو شتێک ببیستێت بەڵام نەتوانێت لێیتبگات. تێگەیشتن لە زمانی خوێندنەوەی رستەیەک تێگەیشتنی رستەیەکی لەدایکبووی خوێنەر ئاوێتەی بیر ناکات، کە لێرەدا بەمەبەستی دەق وەک کەس دانراوە) گفتوگۆ دەکات، هاوکات بخوێن و بنووسی نارستەیشەوەک بابەتێک لێرەدا زمان و نووسیندا دەکەن. لەبەرئەوە لێرەدا جیاکارییەکی دیکە لەنێوان نووسین و تێکستدا، بریتییە لە کێشەی تێکست، بابەتێتی و چیێتی ناتێکست. لەکاتێکدا لە رێخنەی کەندا زەرکات وەک شت و بابەت لە نووسینیان روانیوە. دەکرێت بڵێین بەو جۆرە ماماڵەکردن لێرەدا نووسین جۆرێکە لە روانینی میتایانە بە تێکست، واتە سێیری تێکست وەک بوون نەکراوە، بەڵکو وەک هەبوونێکی دەرەکی سێیری کراوەو هەوڵدراوە، بەناوی خوێندنەوەو ڕاڤە داگیربکرێت، یان داگیربکات(هەکاری بادەستی نووسەرستەری بە ئەم روانینە دێرێتەوە). بەڵام لێرەدا پەمانوایە تێکست بابەت نییە و خودیش خود نییە، بەڵکو مرۆڤکمان هەیە لەنێو تێکستدا دەژی. واتە وەک هایدیگەر دەڵێت مرۆف دەڕاب نییە تاوەکو زانینی لەناودا هەبگیرێت، بەڵکو ئەو لەنێو جیهاندایە، هەروەک تێکستیش پاکێت نییە بە کردنەوەی، کشفبکرێت.

**١ــ نووسەرستەری**

تیۆرە میتۆدە رێخنەییەکانی بواری لێکۆڵینەوەی تێکست، بەتایبەتیش تێکستی ئەدەبی گەلێک زەرن. لەبەرئەوە بەپێی بایەخدانیان بە یەکێک لە سێکوچکەکە دابەشکراون، یاخود بەپێی دابەشکردنی نووسین بە ناوەوە/ڕووخسار- دەرەوە/ناوەڕۆک. یاخود میتۆدی رێخنەی تەواوکاری، کە ناوەوەو دەرەوە تەهەڵکەشێ دەکات(٥٢). لەم بەشەدا بە کورتی رێخنە لە هەندێک لەو میتۆدە بنەڕەتیانەی، کە سێکوچکەکەیان لەیەک دابڕیوە دەگرین.
لەسەردەمی کۆنەوە نووسین راستەوخۆ بە نووسەرەوە پەیوەستکراوە. بەتایبەت ڕەمانسیییەکانی سەدەی نۆزدە دەخی ئەدەبو رێخنەی ئەدەبیان بە نووسەرو تێگەیشتن لە نووسەر دەزانی(٥٣). هاوکات میتۆدە سیاقییەکانی وەک دەروونگەرایی و بیۆگرافی، واقعی، بەهەمانشێوە کار لەسەر دەروونو ژیننامەو واقعی ژیانو ژینگەی نووسەر دەکەن(٥٤). ئەم میتۆدانە کاریان لەسەر دەرون و ژینگەی نووسەر بە تێگەیشتن لە تێکست دەکرد، بەپێچەوانەشەوە لە تێکستەوە ژینگەو دەروونی نووسەریان دەردەخست(٥٥). واتە ئەمسەرو ئەوسەری رێخنە لە تێگەیشتن لەنووسەردا کەدبووە.

ئەم جارە لە بادەستی نووسەر، سەرئەنجام کاردانەوەو رەخنەی لێگیرا. دەتوانین یەکەم رەخنەی رادیکاڵ لە ‘خودا مردن’ی نیتشەدا تەبینی بکەین(٥٦). گرنگی راگەیاندنی ئەم مەرگە پەیوەست بە نووسەرستاری ئەوەیە، کە نووسەر وەک خواوەندێکی لێهاتبوو، هەموو شتێک لێلایەن ئەوەوە بە هەموو شتێک دەبەت بە لای ئەو بگەڕێنەوە. لە فەلسەفەدا نیتشە بە کوشتنی خودا یان ‘خەی’ تازەگەری شۆشێکی بەسەر ‘نووسەرستار’یدا کرد.(٥٧) ئەم شۆشە رەگەی بە دەقسەنتارەکان خشکرد بە ئەوەی لە لێکۆڵینەوەی نووسیندا بە نووسەر نەگەڕێنەوە، چونکە ‘نووسەر مردووە’ دەبەت بایەخ بە تێکست بدرێت. تێبینی دەکەین مەرگی ‘خودا-نووسەر-مرۆڤ’ پەرچەکردارن بە بادەستی و رەهایەتی ئەم هێزە، کە بەدرێژایی مێژوو هەیبووە. ڕەلان بارت لێنووسینێکی خێیدا بە ناونیشانی ‘مەرگی نووسەر-دانەر’ نموونەی بەڵزاک دەهێنێتەوە، کە لە بارەی ژنەکەوە دەنووسێتو پەسنی دەخی ژنێک دەکات. بارت لەو نووسیندا کەمێک پرسیارو گومان دەخاتەوو، کە ئایا بەڵزاک وەک نووسەرێک لە بارەی ژنەکەوە دەنووسێت، یان پاڕەوانی ڕەمان، یاخود ئەزموونی سایکۆڵۆژی دەداری نووسەرە؟ بارت لە وەڵامی ئەو پرسیارانەدا مەرگی نووسەر ڕادەگەێنێت، چونکە لە نووسیندا ‘دەنگوسەرچاوە’ لەناودەچن، لەبەرئەوە نووسەر ناتوانێت رەهێکی سەنتاری بگەێت، بەکو خودی تێکستەکە وەک جیهانێکی سەربەخۆ ئەو ڕەهە دەگەێت(٥٨). لەرەوە فرەدەنگی و فرەسەرچاوەیی دەتە ئاراوەو تاک نووسەری لەناودەچێت. ئەم رەخنەیەکی رادیکاڵبوو ئاراستەی نووسەرستاری کرد(٥٩). بەو پێیەی نووسەر ببووە خودایەک و هەموو زانینێک لەوەوە دەردەچوو.

لەرەدا تا ئەوشوێنەی، کە رەخنە لە نووسەرستاری دەگیرێت وەک تاقانەو بیری تاقانەیی نووسەر رەخنەیەکی گرنگ و بنەڕەتییە، بەڵام کاتێک رەخنەگرتنەکە تووندڕەوی تێدا دەکرێت و نووسەر دەسڕێتەوە، ئەوا رەخنە لەو بیرە سەرهەڵدەدات. بەپێی ئەم ئایدیا نوێیە نووسەر بوونی هەیە وەک چۆن نووسین هەیە. لەبەرئەوەی نووسین گوزارشت لەبوونی نووسەر پەیوەست بە لە جیهاندا بوون و لەگەڵ ئەواندا بوون و نیگەرانییەکانی دەکات. واتە تێکست تێگەیشتنی نووسەرە لە جیهان، بوون و بوون لەگەڵ، نووسەر بوونی خێی بە تێکست بەخشیوە، لەبەرئەوە تێکست و نووسەر لەزەرشوێندا ئاماژە بە یەکدی دەکەن، بوونی یەکدی لەنەو بووندا دەردەخەن. کاتێک نووسەر دەمرێنین ئەوکات بەرپرسیارێتی نامێنێت. مردنی نووسەر بریتییە لە مردنی تێگەیشتن لە جیهان و بوون، لە کاتێکدا تێکست بریتییە لە داهێنانی تێگەیشتن لە بوون و بوون لەنەو جیهان.

بگومان نووسەر عەمباری زانین نییە، بەڵام نووسەر زانەرە لەنێو جیهان و بوونداە. نەک وەک هەبوونیکی خواوەندئاسای وەک کۆجیتەی دیکارت'من بیردەکەمەوە، کەواتە من هەم'(٦٠)، کە بە تێگەیشتن تەنیا پێویست بە گەیانەوە بە بیری نووسەر بکات، ئەم هەبوونە بە بیرکردنەوە نییە، بەڵکو پێش بیرکردنەوە هەیە و بوونیشی پێویستە بە بوونی لەنێو جیهان و لەگەڵ ئەوان. گەیانەوە بە ژینگەو تەمەن، ئایدەلۆژیا، دەروونی، بچووککردنەوەی نووسەرە لەنێو بوونی ئەنتیک، دەرکردنیەتی لە پێشمەرجە بنەڕەتیەکانی بوونی.
بە واتایەکی دیکە 'نووسەر سەنتەری' خەی بەسەربەخۆ لە جیهان و بوون لەگەڵ ئەوانیتر دەزانێت، کە ئەمەش بەپێی ئەنتەلۆجیا نەکردەیە. هاوکات ئەم نووسەرسەنتەرییە بەهەی ئەم هەزە باڵاو رەفزکەرەوەیەی بە جیهان و بوون هەیەتی، خەی بە سەرچاوەو بنەمای زانین دادەنێت و لەرەوە پێیوەندی نێوان نووسەرو جیهان دەپچڕێت و جیهان لەبری نیشتمان دەبێت بە شوێنی داگیرکاری و رووخاندن(وەک چۆن لە شیعرەکەی گەراندا زانست رووخێنەرە، بەکوشتنی وەک دانەرێک بەرپرسیارێتی لە زانست دەسەنرێتەوە). نووسەر بەهەی بەجەوهەریەوە بە تێگەیشتنی لە جیهان و بوونی لەگەڵ ئەوانیترو نیگەرانییەکانی بە پرسین لەبوون جیهانی خەی بنیاد دەنێت، واتە تێکست داهێنراوی نووسەرە لەسەر بنەمای بوونی لەنێو جیهانو بوون لەگەڵ و نیگەرانیەکانی. لەبەرئەوە نووسەر جیهانسازی لەنێو جیهاندا دەکات. خوێنەری رەسەن لەسەر بنەمای بوونی لەنێو جیهاندا لە جیهانی نووسەر دەکۆتەوە، نەک وەک خەیەکی هەمووشتزان.

کەمێک ئەفسانە دراوەتە پاڵ نووسەر وەک (شاعیر شتێکی پیرەزو باڵدارە و سروشی لە خوداوە بە دەت، یان کولرج شیعری (کوبلەخان)ی لە خەوندا نووسیوەو لە ژێر ئەفسونی جادوێکدا بووە. یان مرەق دەبیستە بە ئەوەی گوێادەرەت، وەردەگرە بۆئەوەی بە دوایدا بگەڕێت و بپرسێت کە دەیداتە(٦١). ئەمانە بە کاری مرەق دوورە لە راستیەوە. لەرووی ئەنتەلۆجیەوە ئەم بۆچوونانە پووچڵنەو لەدەرەوەی ئەنتەلۆجی بوونی مرەق و پێشمەرجەکانن. نووسەر هەبوونێکە بە نیگەرانیەوە بوونی لەنێو جیهاندایەو لەگەڵ ئەوانیدایە، نە پیرەزو نە باڵدارە، بەڵکو ئاگامەندو زانەری نێو جیهانە. نووسەر بەهەی ئەوەی ناتەواوەو بە نیگەرانیەوە لەنێو جیهاندایەو لەگەڵ ئەوانیتردایە و ئاگامەندە پەرۆژەی تێکست داهێنێت. واتە تێگەیشتنی نووسەری رەسەن پێیوەست بە ناسینی جیهان و ئەوانیدیکەو نیگەرانی بۆیان بوونی خەی و جیهانی خەی دادەهێنێت. خوێنەری رەسەن بەو پێشمەرجانەوە لەنێو تێکستی نووسەردا کاردەکات،

واتە جۆرە کارلێکێک لەنێوان تێگەیشتنی خوێنەری رەسەن بە بوون و جیهان و ئەوانی دی پێوەست بە نیگەرانییەوە لەنێو تێکست رووئەدات و سەرئەنجامی ئەم پێوەندییە خوێنەری رەسەن جیهانی خۆی سازدەکات. نووسەروخوێنەر دوو هەبووی نێوجیهانن و خاوەن تێگەیشتنن، بەڵام خاوەنی دوو ئەزموون و تێگەیشتنی جیاوازن، لەسەر بنەمای ئەم جیاوازییە داهێنانی تێکستی دیکە دێتەئاراوە. بەهۆی ئەم هاوبەشییەوە دەردەکەوێت نووسەرسەنتەر نییە خوێنەر لەدۆری بخولێتەوە، یاخود نووسەر خوانییەو خوێنەر عەبدی، نووسەرپیرەز و خوێنەر ناپیرەز نییە، یاخود ئەویان بتوانێت بفڕێ و ئەویان نەتوانێت. هەردوکیان دوو هەبووی خاوەن تێگەیشتنی نێو جیهان و بوونن، رەسەنێت و نیگەرانییەکانیان تێکستی جیاوازی لەدەکەوێتەوە.

لەرەدا ناماناوێت جارێکی دیکە نووسەرسەنتەر یان خوێنەرسەنتەری بخولقێنین، چونکە ئەوان ناتەواو ناکامڵن، هاوکات نووسەر بە زانەرو پرۆژەی تێگەیشتن لە بوون و جیهان دادەنێین، لەبەرئەوە ناکرێت نووسەر فەرامۆشبکرێت، یاخود بمرێنرێت، بەڵام بە ناکامییەکەی لە دەسەڵاتی رەهای دەدرێت. نەریتی تاقانەی نووسەر لەم بڕچوونەوە لەناودەچێت، بەڵام نامرێت، چونکە بوونێ لەنێو جیهانداو توانای داهێنانی پرۆژەی ئەگەرەکانی بوونی لەنێو جیهاندا هەیە. لەبەرئەوە تێکست هەمیشە گوزارشت لە هەبوونێک لەنێو جیهان و لەگەڵ هەبووەکانی دیکە دەکات. بەڵزاک وەک بوونێک لەنێو جیهاندا، بوونی لەگەڵ ئەوانیترداو خاوەنی پرۆژەی تێگەیشتنە، دەتوانێت لە ژن وەک هەبوونێکی جیهانی تێبگات، لەبەرئەوەی ئەویش هەبوونێکی نێو جیهانە و لەگەڵ ئەواندایە، خاوەن نیگەرانی و بوونی رەسەن و نارەسەنتیە. هاوکات نووسەرسەنتەری سینەوەی بوون و هەبووەکانی دیکەیەو جەرەکە لە دەسەڵاتی میتافیزیکی نووسەر. بەڵام کاتێک نووسەر وەک هەبوونێکی ناتەواو لەم نووسینەدا ڕەچاوکراوە، مەبەست شکاندنی دەسەڵاتی میتایەتی نووسەرە، نەک مردنی نووسەر وەک هەبوونێک لەنێو جیهاندا. لە نووسەرسەنتەریدا بەردەوام بایەخ بەکەمەک لایەنی دەروونی و مۆرووبی و واقعی دەدرێت، کە خوێنەر نوقمی نەویان دەبێت و لەبیری دەچێت، کە خۆی و نووسەر هەبوونێکی نێو جیهانن. لەم روانینەدا خوێنەر بەردەوام دەچێتە دەرەوەی جیهان بۆ ئەوەی لە جیهان تێبگات. لە کاتێکدا پەیوستە لەنێو جیهانەوە بە جیهانی نووسەر بڕوانێت. لەڕەوە پەیوستە نووسەر خاوەندارێتی نووسین بکات، لەبەرئەوەی بەرپرسیارێتی هەبگرێت و وەک هەبوونێکی نێو جیهان، نووسین ئەگەری هەبژاردنی ئەوەو نابێت لەی زەوتبکرێتو

بەناوی رووخاندنی دیکتاتۆریەتەوە دیکتاتۆریەت سازبکرێت. چونکە بنەڕەتی ڕەخنەی (مارکسی دانەر) بۆ ئەو دەسکەوتە ڕەهایەی دانەر دەگەیشتبوو، بەردەوام مراندنی ئەم دەسکەوتە دیکتاتۆریەتەو لەسەندنەوەی بوونی ئەم هەبوونە لەنەو جیهان و جیهانی تێکست. لەبەرئەوە تێگەیشتن لە تێکست بە کوشتنی نووسەر نایەتە ئاراوە، بەڵکو بە پێیوەندییەکی وجودیانە لەگەڵ تێکست و نووسەری تێکست دەتوانێ ئاراوە، کاتێک خاوەن ماڵێک بکوژین و ماڵەکەی داگیر بکەین یاخود بانگەشەی بەخاوەنی بکەین، هەرگیز ناتوانین وەک نیشتمان لەنەو ئەو ماڵەدا بژین و نیگەرانیبین، ئەو ماڵەش خەی وەک نیشتمان بەردەوام ناکاتەوە. لەبەرئەوە میتۆدو تیۆرەکانی نووسەرسەنتەر نەیانتوانیوە لە نووسەر وەک هەبوونێکی نەو جیهان تێبگەن، ئەمەش بووەتە هۆی دەرنەکەوتنی نووسین. سەبارەت بە'تێکست' لە نووسەرسەنتەریدا، ڕەخنەو کاردانەوەی بوونیادگەرو فەرمالیستەکان بەگەی بایەخەدان و سینەوەی تێکستە.

**٢ــ تێکستسەنتەری**

فەرمالیست و بوونیادگەرەکان، کە ڕەخنەی تۆندیان ئاراستەی نووسەرسەنتەری گرت و بارت مەرگی دانەری ڕاگەیاند، بە ئەوەی سەربەخۆیی بە ئەدەب بگەڕێنەوە و زانستی ئەدەبی دابمەزرێنن(٦٢). ئەمەش لەسەر بنەمای تێکستسەنتەری ڕوویدا، کە 'تێکست'یان وەک جیهانێکی داخراوو سەربەخۆ دەبینی، کە پەیوەندی بە ڕەهەندی مرۆڤانەوە نییە. ئەمەش باڵادەستی تێکستی بەسەر نووسەرو خوێنەری لێکەوتەوە. لەلای ئەم ڕەخنەگرانە دەق گوزارشت لە نووسەرەکەی ناکات، بەڵکو سەربەخۆیو خاوەنی سیستمی خۆیەتی. بنەمای لێکەینەوەی دەقیش بریتییە لە زمان، کە سودیان لە زمانەوانی سویسری (فردیناند دی سوسێر) وەرگرت. سوسێر زمان وەک سیستم، کە خاوەنی چەند ڕەساویاسایەکی ڕەزمانی و فەرهەنگی وشەیە دەبینێت(٦٣). فەرمالیستو بوونیادگەرەکان بەرچاوکردنی زمان وەک سیستم، ئەدەبیان لە زانستی زمان بە ڕزگارکردنی ئەدەب لەزانستەکانی دیکە نزیککردەوەو بانگەشەی سەربەخۆیی و زانستی ئەدەبیان کرد. یاکبسن، کە دیارترین ئەدەبناسی فەرمالیستی ڕووسە، هونەری شیعری لەسەر زمانەوانی دامەزراند و پێیوابوو شیعر هونەری وشەیە(٦٤) ئەم میتۆدانە بەهەی جەختیان لەسەر زانستو سیستم، کەمەک بنەمای گرنگیان بە دەق داشت. جیاکاریان لەنەوان زمانی ڕۆژانەو زمانی شیعرو گەڕانەوەدا کردو گرنگیان بە جەرەکانی لادانو ئاشنایسەینەوەو نائاسایی(نائەتەمات)بوون دەدا.

لەسەر بنەمای جیاکاری زمان دەقیان شیدەکردەوە، زمانی دەقیان بە (ئاوەناو، ناو، کردار، بزوێن، تاک، کۆ..) دابەشدەکرد(٦٥) بە کورتی ئەم میتەدانە بە بنەڕەتی لەسەر خودی تێکست کاریان دەکرد و پێیانوابوو تێکست جیهانی لەکەینەوەیەو بە تێگەیشتن لەی پێویست بە چوونە دەرەوە بە بوارێ جیاوازەکانی دیکە ناکات(٦٦).

لەرەدا بەگشتی ڕەخنە ئاراستەی میتەدی 'تێکستسەنتەر'یەکان دەگرین. لای هایدیگەر زمان ماڵی بوونە. بەڵام ئەوەی تێبینی ئەم میتەدانە دەکرێت، نیگەرانیان بە زمان وەک ماڵی بوون ڕەچاونەکردووە. زمانیان بە ناوی لەکەینەوەی زمانگەری تێکست کەرت کردووە. لەکاتێکدا مرۆڤ لەنێو زماندا نیشتەجێیە، زمانیش ماڵی بوونە، ئەوا نیگەرانی بە زمان بنەمایە. لە ڕووکەشدا تێبینی هاوبەشی گرنگی زمان بە هایدیگەرو تێکستسەنتەرەکان دەکرێت، بەڵام لە بنەڕەتدا گەلێک جیاوازن. لەدیدی هایدیگەردا، زمان بەر لەوەی شتێک بێت، نیشان دەدات، واتە ئاماژە نییە، بەڵکو ئاشکراکەری ڕاستیی بوونە(٦٧). بەڵام ئەو میتەدانە ماڵ و خاوەن ماڵ، بوونی دازاینیش، کە بە نیگەرانییەوە لە نێو ماڵدا نیشتەجێیە، فەرامۆشیانکردووە. ئەوان لە زمان دەکەنەوە بەئەوەی ڕەچاوی ئەوە بکەن، کە زمان بنەمای تێگەیشتنی دازاینە لە بوون. ئەم میتەدانە جگە لە کوشتنی وزەی داهێنەرانەی زمان هاوکات بایەخ بە جیهان و دەرکەوتنی ڕاستی بوون نادەن، کە چۆن زمان لە دەرکەوتنی ڕاستی بووندا گوزارشت لەم دەرکەوتنانە دەکات. لەنێو تێکستدا بەدوای ئەوەدا ناگەڕێن، کە ڕاستی بووەو نیگەرانی نووسەر لەکوێی دەقدایە. لەبەرئەوە ئەم میتەدانە هەندێ لەبیربەرەوەی بوون و پێوەندین هەندە یادخەرەوەی نین. تێکستەکەی گەران بە تێکستسەنتەرەکان بریتییە لە ناو، ئاوەناو، کەش و سەرواو دووبارەبوونەوەو لادان... نەک دەرخەری ڕاستی بوونی شاخی بەدار بێت. ئەم ماماڵەکردنە لەگەڵ تێکست، هایدیگەر گوتەنی هەتیو، بەماڵو نیشتمانمان دەکات(٦٨).

تێکست بەرلەوەی سیستم و نووسینەوەی خودی نووسەر بێت، داهێنانی خودی نووسەرە پێویستە بە دەرخستنی ڕاستی بوونەوە(٦٩)، هاوکات نووسەر ناتوانێ لەنێو جیهانو بووندا ئاگەرەکانی دادەهێنێت، بەڵام تێکستسەنتەری لەم ئاگەرانە ناگات و ڕێگەنادات ئەم ئاگەرانە بە خۆنەر دەربکەون. تەنانەت ڕێگەنادەن تێکست سەربەخۆ بێت و جیهانی خۆی دروستبکات، چونکە ئەوان تێکست پارچە پارچە دەکەن بەناوی دەزینەوەی تێکست و لایەنی جوانیناسی تێکست، لەکاتێکدا تێکست لەپێشدەم خۆنەردا بوونی بە نیشتەجێبوون هەیە، نەک بە

شیتەکردن، بەکو بە دەرخستن و نیشاندان. ئەوان لەبری بەدەنگەنانی تەکست، تەکست بەدەنگ دەکات، چونکە لەبری دەرخستنی جیهانی تەکست، لادان، ناو، ئاوەناو، راناوکانی تەکست دەردەخەن. ئەم کارکردنە زانستییە لەسەر شیعرێک یان هەر تەکستێک کاتێک منی خوێنەرێکی لەگەڵینووکە دەیخوێنمەوە، گەر پێشتر شیعرەکە نیگەرانی منی جوڵاندبێت، ئەوا ئیستا لەبەردەم شیکاری تەکستسەنتەرکان، شیعرەکە بە کەمەکێک ژمارەو وشەی پڕلەنکەراو دەبینم، کە نیگەرانییەکەم بەی ئاوادەبێت. لەبەرئەوە خوێنەری رەسەن سەرەتا نیگەرانییەکەی بە دەرکردنی تەکستە لە پڕلەن و دابەشکاری، بە ئەوەی تەکست خەی دەربخات. هایدیگەر، کە شیعرو زمانی شیعری بە باشترین داینەمەی پرسین لە بووندازانی، بەگام زمان لای تەکستسەنتەرکان کەرەسەی جوانیەو تاریککەری پرسی بوونە.

هاوکات زانستیبوونو دامەزراوەیی ئەدەب و رەخنە بنەمایە بە ناراستی دەربەین، لەبەرئەوەی هیچ سەرنج لە راستی بوون نادات و خەی بەهەبووکانەوە سەرقاڵەدەکات و رەچاوی بنەمای هەبووکان، کە بوونە ناکات؛ واتە خەی بە سەرئەنجامەوە سەرقاڵەدەکاتو گرنگی بە هەقیقەتی بنیادی ئەنجام نادات.(٧٠). لەلایەکی دیکەوە تەکستسەنتەری و مەرگی دانەر، کوشتنی ئەگەری داهێنانی دازاینی رەسەن. لەبەرئەوەی بەرهەم هێتیوو بکەس دەخات و تەکستیش بە هەبوویەکی سروشتی و بخاوەن دەکات، تاوەکو بە ئاسانی بتوانێت بکاریبهێنێت. ئەنجامی ئەمەش لەتەنیشت دیدگای تەکستسەنتەری مەرگی تەکست دەخاتەوە، چونکە تەکست لەزیندوەتیو تێگەیشتن و بوونی لانەو جیهان، پێیوەندی بە جیهان و دازاینەوە بتاڵ دەکات. ئەمە خاڵکی بنەڕەتییە، کە ئەم میتۆدانە بە نیازی هەیمەنەکردن بەسەر تەکستدا، تەکست لە زیندوەتیو نووسەریش لە خاوەندارێتی دەخەن. تەکست وەک زەڕە تەماشا دەکەن، کە بە باوکە؛ ئەمەش نیگەرانی بە تەکست و دانەرەکەی پێیوەست بە بوونی لانەو جیهاندا دەکوژێت. ستراتیژەکە بەو جۆرەیە، سەرەتا بوون وەک بنەما لەناو دەبات، پاشان ئەو هەبووەی لە بوون دەپرسێت، ئەنجام ئەوەی دەمەنێتەوە شتەکە ناوی دانرێت تەکست، کە بریتییە لە هەبوویەکی ئامرازو بردەست. تەکست هەمیشە ئاماژەیە بە دازاین یاخود بوونی مرۆڤ، تەنانەت پەندی پێشینانیش، کە بە بە خاوەن ناودەبرێت، ئاماژە بە پێیوەندی و تێگەیشتنی بوونی مرۆڤ لانەو جیهان و لەگەڵ مرۆڤ دەکات. دابینی تەکست لە نووسەر، تەکست نامە و بە واتا دەکات. نەبوونی واتا لە تەکستدا نیشانەی نیهلیزم و ئایدیالیزمە. تەکستی بکەس، تەکست بە واتا دەکات، وەک ئەوەی تەکستو تەکستنووس

هەبووی نەو جیهان و بوون و دازاین نەبن.
لەبەر ڕۆشنایی ئایدیاکەمان، مەرگ و سەنتەر گرتنی هەریەک لەسەکوچکەکە مەرگی پەیوەندیو ڕەخنەی لەدەکەوتەوە. لەبەرئەوەی پەیوەندی داهێنەرانەی خوێنەری ڕەسەن وەک کاڵا بە تێکست و خوا بە نووسەر نیە، بەڵکو بە نیگەرانیەوە وەک تێگەیشتن لە بوونی دازینێکی ڕەسەن بە بوون و جیهانە.

بەپێی لەمەرگی دانەردا ڕەخنەی تونەدی ئاراستەی ئەو ڕەخنەئاراستەکراوەی دانەر گرت و بە ئایدەلۆژیای کاپیتالیزمەوە پەیوەستیکرد. ئەمە تێگەیشتنێکی گرنگ و بنەڕەتیە لە نیازی دانەر و جیاکردنەوەی لە نووسەر، بەڵام نابێت ئەوە لەبیر بکەین، کە نیازی دانەر بە خوێنەری ڕەسەن تەنیا ئاراستەکەرێکی جێبەجێکارانە نیە، بەڵکو خوێنەری ڕەسەن دەزانێت لەکودایەو لەگەڵ کە لە پەیوەندیدایە. بە نیگەرانییەوە پەیوەندی لەگەڵ تێکستدا دەگرێت و نیگەرانیی نووسەر درک دەکات و لەوەوە بیار لەسەر نووسین دەدات؛ واتە خوێنەرێکی نەزان و دەرە جیهانمان نیە، کە تەنیا داردەستی نووسەر و تێکست بێت، بەڵکو ئەو هەبوونەکە هەست بە مەترسی و ئارامی، ڕاستی و ناڕاستی دەکات و تەنیا لەسەر ئاراستەو ویستەکانی دانەر و تێکست ناژی. بەڵام خوێنەری نارەسەن دەکرێت بە درێژکراوەی ویستی دانەرو تێکست بزانین. وەلێ خوێنەری ڕەسەن لە تێکست وەک کردەیەکی داهێنەرانە دەڕوانێت، نەک تەنیا دەربەی خود بێت و خود بکوژێت بە ئەوەی هەیمەنەی لەسەر تێکست نەمێنێت.(٧١). سەرەڕای ئەمانە لە مەرگی دانەردا، دانەر ئامادەیە، چونکە ئەوەی بیارەکە دەدات دانەرە(٧٢).

**٣ــ خوێنەرسەنتەری**

لە شەستەکانی سەدەی بیستەوە، تیەری وەرگرتن و لاکردنەوە بەلای خوێنەرو هاتنەوەئامی خوێنەر لە ڕەخنەی ئەوروپەو ئەمریکیدا بە کاریگەری پەڕەسەندنی هەرمینیەتیک هاتئاراوە. ئەم تیەرانە ڕەخنەیان ئاراستەی نووسەرسەنتەرو تێکستسەنتەرکان گرتو بە پشتگوێخستنی خوێنەر تاوانباریان کردن(٧٣). لەم تیەرانەدا وەرگر بە بنەمای زیندوەتی و کەشف و واتای تێکست دەزانن. تیەری ئیستاتیکای وەرگرتن، کە (یاوسو ئایزەر) دامەزرێنەرین، جەخت لەسەر پەیوەندیکردن و بەیەکگەیشتنی خوێنەر لەگەڵ تێکست دەکەن و خوێنەر بە داهێنەری لایەنی ئیستاتیکی دەق دەزانن. پەیانوایە خوێنەر لە ئاراستەی پرسیارە باوەکە، کە دەق چیم پێدەڵێت؟ تێدەپەڕێت بە پرسیاری چی بە دەق دەڵێم.(٧٤).

هاوکات ئەو بۆشایی و درزەی دەکەوێتە نێوان ئاستی مژووویی داهێنانی تەکست و وەرگر، خاڵکی گرنگی ڕاقەو داهێنانی تەکستە لایەن وەرگرەوە. ڕەدف بەڵتمان دەڵێت یەک کتێبی پیرۆزی ئینجیل نییە، بەڵکو هەر سەردەمو کتێبکی نوێ سازدەکرێت(٧٥).
'ئاستی چاوەڕوانی' یەکەکە لە زاراوە گرنگەکانی تیۆری وەرگرتن. مەبەست لەی ئەو پەیوەندیە جێگیرانەی خوێنەرە، کە بوون بە ئاستی چاوەڕوانی لە تەکستێک. بەڵام تەکستیش ئاستی خۆی هەیە. لەبەرئەوە:
١ـ ئاستی چاوەڕوانی دەق لەگەڵ ئاستی چاوەڕوانی خوێنەر گونجاوە.
٢ـ ئاستی چاوەڕوانی دەق، خوێنەر توشی نائومێدی دەکات چونکە لەگەڵ ئاستی چاوەڕوانی خوێنەردا ناگونجێت.
٣ـ ئاستی چاوەڕوانی دەق بەجۆرێک دەکەوێتەوە، کە ئاستی چاوەڕوانی خوێنەر دەگەڵێت، پەیوەری دیکەی لا دروستدەکات(٧٦). بەپێی ئەم دوو ئاستیە دەق واتای نوێی لەوەپێدا دەبێت و خوێنەر دەبێتە هاوبەشی بەرهەمهێنەری واتاو ئیستاتیکای دەق، ئەمەش خوێنەر لە ناچالاکەوە چالاک دەکات و خوێندنەوەش بەشداری لە بنیاتنانی کەسایەتی خوێنەردا دەکات(٧٧). تیۆری وەرگرتن، گەڵک سودی لە فەلسەفەی فێلسوفانی وەک، هوسرڵ، هایدیگەر و گادامەر وەرگرتووە. لەبەرئەوەی یەکەکە لە تیۆرە تەواوکارەکان، چونکە جۆرە یەکخستنێکی لە لایەنی دەرەوەو ناوەوەی تەکست لەسەر بنەمای وەرگرسەنتەری ئەنجامدا. وەرگری بەو هەبووە داهێنەرە دانا، کە ئاگایی و ژیانی تەکستە(٧٨).

سەبارەت بە ڕەخنەی وەرگرسەنتەری، پەویستە سەرەتا دانبەوەدابنێم، بۆشکی بنەمایی ئەم ئایدیا نوێیە سودی لەم میتۆدانە وەرگرتووە. بەڵام ئەم میتۆدە لە هەندێک شوێندا زێدەڕۆی لە بنەما سەرەکییەکانی خۆیدا کرد، کە تا ئەوە ڕەشت بانگەشەی مەرگی دەق بکات و خوێنەر بە ژینبەخشی تەکست دابنێت. لەکاتێکدا پەموایە تەکست ئەگەر تەکست بێت بەرگری لە ژیانی خۆی دەکات، دەکرێت بە ماوەیەک کپ و خامۆشبێت؛ بەڵام نامرێت. خوێنەریش ڕاستە چرای تەکستە، بەڵام خودی ما/تەکست نییە، نرخی چراش لە ڕۆشنکردنەوەی ماڵدایە. چرا لەنەو نیشتمانی تەکستدایە. واتە خوێنەری ڕەسەن بە ئەوەی نیشتەجێبێت دەبێت ماڵی هەبێت. هاوکات جیاکاری لەنێوان خوێنەری ڕەسەن و نارەسەن و جۆری پەیوەندی گرنگ، لەبەرئەوەی هاتنزمانی دەق و ئاشکرابوونی بە هەموو خوێنەرێک نالوێ، ئەمە دەبێتە هۆی جیاکاری نێوان تەکستو ناتەکست. بەڵام کاتێک خوێنەر هاندەرێتو بە ژیانبەخشی تەکست دادنرێت، ئەمە دەبێتە پاڵنەر کە هەرچی مەعریفەیەتی بیخاتگەڵ بە ئەوەی ئەو ڕووە وازیبکات. لەم

کاتشدا رەنگ شواندنی جیاکاری تەکستو ناتەکست لەسەر ئەم رەگەی وەرگر بختە ئاراوە. لەبەرئەوە بەیاری رادیکاڵ لەسەر جیاکردنەوەی تەکست لە ناتەکست گرنگە.

ئەم تیۆرە بەجۆرێک دەرکردنی دەقو نووسەرە لە بەرپرسیارێتی گەیاندنی زانین سەبارەت بە بوون. لێرەدا مەبەست لەئەو پابەندیە نییە، کە سارتەر بە پەخشانووسی دادەنێتو هونەرمەندی لە بەبەری دەکات(٧٩) بەڵکو ئەو پابەندیەی، کە تەکست و نووسەر ئەگەر رەسەن بن، نابێت بوون لەبیربکەن. سارتەر گوتەنی ناپابەندی نووسەر وادەکات خوێنەر بەپەی ئاسەی چاوەڕوانی خەی، کە دەشە ئەو ئاسەیە لەگەڵ دەق و نووسەریش یەکنەگرێتەوە، تەکست شیبکاتەوە. لەبەرئەوە پابەندی سەکوچکەکە بە پەیوەندی ئەنتەلەجی بوونەوە گرنگە، کە ڕەگەی لە خوێنەر بگرێت، دیدگا ئایدەلەژی و میتافیزیکییەکانی خەی تەکەی بە تەکست نەکات. هاوکات وەک ئەو خوێنەرە ساویلکانە نابێت، کە ئەفلاتوون شاعیرانی بە دەرکردن، لەبەرئەوەی بە ئاسانی فریودەخەن، بەڵکو مەبەست بوونی خوێنەری ڕەسەنە.

سەرەڕای هەموو ئەمانە ئەم ئایدیا نوێیە هاوبەشی زەری لەگەڵ ئەم تیۆرە هەیە، لەبەرئەوەی ئەم تیۆرە بە پشتبەستن بەو جیهانبینییە فراوانەی لەپشتیەوە بوون، تاڕادەیەکی زۆر توانی تەکست لە کۆرسەو کایەتی رزگاربکات و ئازادی خوێنەرو تەکست لەبەرچاوبگرێت. هاوکات بەسودوەرگرتن لە گادامەر گرنگی بە پەیوەندی و وتوێژی خوێنەرو بەرهەم دەدا یان وتوێژی زەمەن دەدا.

**دووەم: سەبارەت بە ڕەخنەی کوردی**

لە ئایدیاکەماندا راستەوخۆ وەک بوونێکی زەمەنی لە سەکوچکەکەمان نەڕوانیوە، تا پرسیار بکرێت، چۆن دەشێت تەکست بنووسەر هەبێت؟ بەڵام بە وەڵامی وەها پرسیارەکیش، پەمانوایە، پێش نووسەر تەکست هەیە، ئەویش جیهانە. تەکست بەبێ جیهان بوونی نییە؛ جیهان خەی بریتییە لە تەکست، کە مرۆڤ وەک بوونێکی ئاگامەند دەیەوێت بیناسێت. بەڵام ئەم ڕوانگەیە زیاتر جیهان بە بابەت دەکات؛ ئەمە وەک نیشتجێبوون لەناەو جیهان/تەکستداین. هاوکات بەلەبەرچاوگرتنی ئەو ڕوانینە هەنوکەیەیی ئیستا، هیچ تەکستێک لە خۆوە نایەتە ئاراوە، بەکو هەموو تەکستێک بە هەوای تەکستی پێشخەی دەژی(٨٠)بوونی سەکوچکەکە پێکەوە بەگەیە لەسەر بوونی پەیوەندی، پەیوەندیش بەگەی ناسین و جۆەو چالاکیە. بەڵام ئایا لە کۆمەگای کوردیدا ئەم سەکوچکەیە بە دیوە ڕەسەنەکەی بوونی هەیە؟ کە

پەیوەندی تیایدا دێتەئاراوە. لێرەدا مەبەست تاکە نووسەر، تێکست و خوێنەرێک نییە، بەڵکو وەک بوونوگشتێک. وەک ئاماژەم پێدا روانینەکەمان رادیکاڵە، لەبەرئەوە لە دانەو دوان خۆمان دەبووڕین. یاخود ئایا هەست بە پەیوەندی و جوڵەو چالاکی دەکەین؟ گەر سێکوچکەکە هەبێت دەبێت جوڵەو چالاکی هەبێت؟ هاوکات بنەمای پەیوەندی و جوڵەو چالاکیش ئازادییە، لێرەوە کێشەی ئازادی وەک کێشەی وجودی ڕاخنە دیارو بەرچاو دەبێت، چونکە بەبێ ئازادی پەیوەندی؛ ڕاخنە بوونی نییە. لەبەرئەوە کێشەی ئازادی و ڕاخنە وەک کێشەی وجودی دەردەکەوێت.
سەبارەت بە مرۆڤی کوورد چۆن دەکرێت کێشەی ئەنتۆلۆجی ئەم پەیوەندییە دەستنیشان بکەین. کاتێک تێبینی پەیوەندیکردن لای ئەم مرۆڤە دەکەین، هەست بە بوونی پەیوەندییەکی چالاکانەو ڕاخنە دەکەین؟ واتە ئایا ڕەخنەی کوردی بوونی هەیە؟ لێم ئایدیایەدا نەبوونی ڕاخنە، بریتییە لە کێشەی وجودی. لەبەرئەوە ئەم کێشەی وجودی بوونی کوردە. بەڵام دەبێت بڵێین نەبوونی ڕاخنە، مانای نابێت نییە؛ بەڵکو دەکرێت هەبێت و لە ئیستادا نەبێت.

**لێرەستای مرۆڤی کورددا تێبینی دوو جۆر هەوە دەکەین:**
**١ــ ڕاخنە لەناو زانکەکان.**
**٢ــ ڕاخنەی دەرەوەی زانکە.**

لێرەدا بە ئاسانکاری ئەم جیاکارییە کراوە، دەنا دەتوانین بە دەرەوەی زانکە جیاکاری دیکە بکەین. ئەگەر سەرنج لەو چالاکییانە بدەین، تێبینی دەکەین پەیوەندی و ئاڵۆگۆیان لەنواندا نییە؛ بەڵکو لەیەکدی دابڕاون. ئەوەی لەناو زانکەکاندا دەکرێت، بریتییە لە کەمێک هەوڵکی ناکاریگەرو بەجوڵە. بەشکی زۆری ئەو کارانەی لەناو زانکەکاندا کراون و دەکرێن(بەتایبەت لەبەشی ڕاخنەی ئەدەبی و زمان)دا، کە تاڕادەیەک ئاگادارییانم، کارکردنن لەسەر هەبووکان. واتە ئەو میتۆدانە بەشێوەیەکی بەکارهێنراوەیی بە شیکاری نووسینەکان بەکاردەبرێن، بەئەوەی توانای بەیاردانی تێکست و ناتێکستیان هەبێت. زۆرینەی ئەو تێوڕینەوانەی دەکرێن میتۆدی خوازراوەو بەشێوەیەکی ناداهێنراوە لەسەر نووسین جێبەجێی دەکەن. هاوکات پەوەرەکانی وەرگرتنو جێگرتنی ئەو تێوڕینەوانەش لە ئاستێکی داهێنراوەدا نین، بەڵکو زیاتر شکێین. زۆرینەی ئەو میتۆدانەی لە زانکەکاندا سودی لێوەردەگیرێت، ئەو میتۆدانەن، کە نووسین وەک کەرەسە تەماشا دەکەن؛ جگەلەوەی تێگەیشتنی قوڵ و ڕاخنەیی لە میتۆدەکاندا نابینرێت. هاوکات مامەڵەی زانستخوازانەش ڕەگری

کردووە، لەوی تـوژەر لەگـەڵ رەحـی نووسـین لـەپـێوەنـدیـدا بـێـت. هەروەهـا پـاشـنـاری زەرینـەی کـارە بـنـاو رەخـنـەیـیـکـانی بـە بـەرزکردنـەوەی ئاستی زانستی و بـەرزکردنـەوەی بـاڵـانسی مادیـیـە، واتـە مـامـەڵـەی بـەرژەونـدیخوازی کـاری رەخـنـەیـان پـەڕەکـات، لـەکـاتـێـکـدا بـنـەمای کاری رەخـنـە ئازادیـیـە. لـەبـەرئـەوە پـێوەندی بـەکارهـێـنـەرانـەو بـەرهـەمـهـێـنـەرانـە بـنـووسی لـەم نـەوەنـدەدا زیادکردووە. ئـەم نـەوەنـدە نـەیـتوانـیـوە تـەکسـتـەکان وەک تـەکست بـناسـێـنـێـت، چونکـە بـخـوێـنی تـوژەری لـە خـوێـنـەری رەسـەن زیـاتـرە. لـەم نـەوەنـدەدا پرسیار و گومانی بـنـەڕەتی دانـاهـێـنـرێـت، لـەکـاتـێـکدا تـەکست گومان و پرسیاری بـنـەڕەتی بـەجـێـدەهـێـڵـێـت. بـەڵـام تـەبـینی بـەشـێـکی ئـەو پرسیارانـەی نـەو تـوژیـنـەوەکان دەکـەین، پرسیاری وەرگیراو و دووبـارەن. سـەرئـەنجام ئـەوەی لـەناو زانـکـەکان دەکـرێـت، نـەک جـوڵـەی بـە دەرەوە نـەبـووە؛ بـەڵـکو بـە ناو زانـکـەکان خـۆشی نـەیـبـووە.

سـەبـارەت بـە رەخـنـەی دەرەوەی زانـکـە، زیـاتـر هـەست بـە جـوڵـە دەکـرێـت. بـەڵـام ئـەم جـوڵـەیـە راگـەیـاندن تـێـیدا بـاڵـادەسـتـە؛ لـەبـەرئـەوە جـوڵـەیـەکی نـەزەک و ئـازاربـەخـش. جـوڵـەو رەخـنـەی نـەو راگـەیـاندن رەسـەن نـیـیـەو زیـاتـر دامـرکـانـەوەو تـرسـە لـەبـەجـەمـان. یـاخـود جـوڵـەی ناچـارانـەی پـەکـردنـەوەی لاپـەڕەکـانـە. هـاوکـات ئـەم جـوڵـەیـە بـەهـەی پـەرشـوبـاویـەوە نـابـینـرێـت. جـگـەڵـەوەی رەژانـەیـیـەو دەسـزی، شـارەزایـیـو نـیشـتـەجـێـبـوونی لـەنـەو تـەکستدا تـێـدانـیـیـە. هـاوکـات ئـاگـادارنـەبـوون و نـەشـارەزایی لـە دنـیـایی فـەلسـەفـە لـە زانـکـە و دەرەوەی زانـکـەدا هـەکـاری پـێوەنـدیـیـەکی نـاتـەندروسـتـە لـە سـەکـوچـکـەدا. ئـەم نـامـۆیـیـە مـەعـرفـیـیـە تـرس یـان بـێـباکی لـەبـری نـیـگـەرانی زیـادکـردووە، لـەبـەرئـەوە مـرۆڤی کـورد وەک مـرۆڤـێـکـی بـەپـرەژە دەردەکـەوێـت، ئـەمـەش جـارێـکـە لـە نـارەسـەنی و نـائـاگـایی بـەرامـبـەر بـە بـوون و بـوونی خـۆی و جـیـهـان(٨١). ئـەوەنـدەی بـەدواداچـوونم بـە خـوێـندن لـە زانـکـەکانی کـوردسـتـان کـردووە، وانـەی فـەلسـەفـە لـە هـیـچ سـاڵـێـکی خـوێـندنی بـەش جـیـاوازەکـانـدا نـیـیـە. لـە پـەش خـوێـندنی زانـکـەیـیـدا وانـەی فـەلسـەفـە هـەیـە؛ بـەڵـام نـەبـوونی بـاشـترە؛ لـەبـەرئـەوەی زەرتـر رقـی لـە فـەلسـەفـە زیـادکـردووە.

کـاتـێـک سـەرنـج لـە وشـەی (رەخـنـە) لـە فـەرهـەنـگـو بـیـرکـردنـەوەی مـرۆڤی کـورد دەدەیـن، هـەسـتـی نـەرێـنی و دژایـەتـی تـیـایـە، نـەک پـێوەنـدی دەسـزی و نـیشـتـەجـێـبـوون. رەخـنـە بـە کـورد لـەبـری پـێوەنـدی دابـڕانـە، شـکـانـدنـو کـەمـکـردنـەوەیـە لـەبـری دەزیـنـەوەو دەرخـسـتـنی راسـتـی. یـان دەسـتـایـەتـی لـەگـەڵ نـووسـەرێـک مـەعـریـفـی واتـە زەرکـات راسـپـاردنـە، لـەبـەرئـەوە رەخـنـەی کـەسـێـک تـەکسـت، لـەم کـاتـەشـدا لـەدانـە یـان بـاکـردنـی

کەستیە. لەرەوە ئەگەر شتێک هەبێت بە ناوی رۆخنەی کوردییەوە ئەوا بە شاردنەوەی راستییە نەک نیشاندان و ئاشکراکردنی.
لەم نووسینەدا زیاتر بنووس و بخوێن ئامادەن، پەیوەندی رۆژانەو بەکاربەری رەگەز لە دەرکەوتنی پەیوەندی داهێنەرانە. هاوکات نیگەرانی بە نووسین هەستپێناکرێت. جارێک لە چاڵاحانە لە باتی گفتوگۆ هەیە، ئەم چاڵاحانەیش زیاتر بە هەیمەنەی پرسە سیاسییەکانی ناو راگەیاندنکانەوە دەبینرێت. ئەو ئاسیانەی لەم نووسینەدا دیاربوون بەهای دەرگیربوونیان بە بابەتە سیاسییەکانی رۆژەوە، ئارامی و نیشتەجێبوون، کە ئەنتەلەجی رۆخنە دەیخوازێت لەبیرچووەتەوە. لە دەرەوەی زانکۆ، لە پاش ئازادبوونی عێراق و زۆربوونی راگەیاندن، نووسینکەریان بنووسێ بخوێن بەرژەوەندیکی بەرچاو زیادیکردووە(ئەمە تەنانەت بووەتە نوکتە) پرۆژەی بەاوکراوەی گرنگیش کەمی کردووە. گەر تێبینی ساڵانی رابردوو بهێنرێتەوە بەم ساڵانە بکرێن، پرۆژەی گرنگ و نیگەرانئامێز کەمبووەتەوە. کاتێک گەڤاری گەلاوێژ دادخرێت چەندین هەنراوە لەشێوەی شینکردن بە داخستنی دەنووسرێت، ئەم نیگەرانییە ماڵئاوایی کردووە. هاوکات لە ساڵانی نەوەد بە دوو هەزار چەند گەڤارێکی گرنگی وەک(بوون، ئازادی، گوتار، رەهەند..) هەبوون، کە لایەنی مەعریفییەوە چالاکتربوون لە زۆرینەی بەاوکراوەکانی هەنووکە. هاوکات جۆری خوێنەرەکانیشیان گۆڕاوە. لەم نووسینەدا هەنوکە رۆخنە بریتییە لە پەخشکردن، واتە نووسینکی چەند سەد پەیڤی، بە نووسینی نیو لاپەڕەی رۆژنامە رۆخنە دەکرێت، ئەمە گوزارشتی نائارامی و نەشارەزاییە، ئەمە ساڵاوکردنە لە نووسین نەک نیشتەجێبوون.
لەرەدا دەبێت بڵێین بەهێ نییە، که بوونی مرۆڤی کورد وەک نەبوو تەماشا کراوە؛ وەک ئەوەی بوونکی لەم جیهانەدا نەبێت. بوون لەنێو جیهاندا بریتییە لە بوونکی پەیوەندیکەرو چالاک؛ بەڵام ئایا مرۆڤی کورد بوونکی چالاکی لە جیهاندا هەیە و هەبووە؟ ئەم مرۆڤە تەنانەت هەست بە قەیرانکانی بوونی خۆی ناکات، چونکە هەستکردن، ئاگایی بە جۆرێ دەتوانێت هەنگاوی دەرچوون لە قەیران بنێت، بەڵام تێبینی دەکەین ئەم ئاگاییە نییە، زیاتر ناڕازیبوون و پرتەو بڕێ هەیە، نەک پرۆژە.

هایدیگەر پێیوایە تێکست راستی بوون دەردەخات؛ (دازاین)یش ئەو هەبوونەیە راستی بوون دەردەخات. لەرەدا تێکست دەبێتە ئەو بوونەوەرەی کاریگەری و پرسیارو گومان، نیگەرانمان دەکات. بەڵام تێبینی بکەین مرۆڤی کورد لە ئیستادا نووسین و بخوێن و بنووسی

هەیە. ئەمەش هەڵکاری سستی و بێجووڵەیی، بوون و ژیانی مرۆڤی کوردە. ئەمە زیاتر لە رابردوو نووسین دەبینرێت. دەپرسین ئەگەر ئەم نووسینانە تێکستن ئەی جووڵە بە نابینرێت؟ کەشەی ئەم مرۆڤە کوردە لەوەدایە، کاتێک تێکستکانیش دەبینێت یاخود وەریدەگێڕێت ناتوانێت وەک تێکست مامەڵەی لەگەڵ بکات و نیگەران و نیشتەجێبێت، چونکە بەشێکی دوور لە نیگەرانی تێکستەکان وەردەگێڕێت. چونکە تێکست وەک هەر بوونەکی زیندوو دەتوانێت جوڵە بخاتە نێو ژیان و بوونمانەوە. بەڵام کاتێک تێکستمان نییە؛ جوڵەو زیندوێتیشمان نییە. بە زمانێکی باو بڵێین ئەم دەخە هەگری گوتاری لەکارکەوتوو، مانەوەیە؛ لەنێو ترسداین و نیگەرانیمان نییە؛ واتە بوونێکی نارەسەن نەک نیگەرانمان هەیە، بوونێک دنیانیە لەبوونی، بەکو پێویستە دنیابێت لەبوونی و بێ نیگەران بێت. ترسمان بەگەی بوونمانە؛ نەک نیگەرانیمان.

لەکتایبدا دەرنەکەوتن یاخود بە ئیفلیج دەرکەوتنی پەیوەندی؛ گوزارشت لە نەخشی تێکست و نارەسەنی نووسەرو وەرگر دەکات. لەبەرئەوە سێکوچکەکە سیانەی پەیوەندی سازکەرن و پرسەیەکی دیالێکتیکی ئەنتەلەجی پێکەوەیان گرێدەدات. مەبەستیش لە دیالێکتیکی ئەنتەلەجی بریتییە لەو کردەو جوڵەیەی لەنێو ئەم سیانە پێکەوە بەستراوەدایە؛ کە وەک هەبووی زیندوو پەیوەندی و جوڵەو گەشەیان لەنێواندا هەیە. تێنانێت ئەگەر دیالێکتیکیانە لە سێکوچکەکە بڕوانین، دەبێت ئەم جوڵەو بزاوتە دەرکەوێت. بە نمونە(نووسەر/تێز-تێکست/دژتێز-وەرگر/تێهەڵکێش) لەم پرسەیەدا جوڵە و گەشەکردن ئامادەیی هەیە، واتە جوڵەو چالاکی نووسەر، تێکست سازدەکات، لە جوڵەی تێکستەوە خوێنەر دەبینرێت. لێرەوە خوێنەر دەبێتە دەرخەرو دیارکەوتی چالاکی ژیان، بەڵام ئەم جوڵەیەی ژیان لە کۆی ژیانی مرۆڤی کورددا دەردەکەوێت، ئەگەر نووسەرو تێکستمان هەیە؟ ئەگەر ڕۆژانە ئەم هەموو نووسینە گوزارشت لە جوڵەی نووسەرن، ئەی جوڵەی خوێنەر و تێکست کوا؟ ئایا جوڵەی خوێنەر پەیوەستنییە بە جوڵەی ژیانەوە؟

---

سەرچاوەکان:


٤٨ــ س.پ، لا، ٢٨٦.
٤٩ــ س.پ، لا. ٢٦٢.
٥٠ــ س.پ. ، ٢٦٢-٢٨٧.
٥١ــ س.پ. لا ٢٩٠.

٥٢ـــ ڕەبین خلیل قادر، نامەی ماستەر-میتۆدی ڕەخنەی تەواوکاری(التكاملي) لە ئەدەبی کوردیدا، هەردوو کتێبی(شیعرو ئەدەبیاتی کوردی)و(کاروانی شیعری نوێی کوردی) بەنموونە. زانکۆی سەلاحەدین٢٠٠٦-٢٠٠٧. لا٤١، ٦٤.
٥٣ـ د.یادگار لطیف شارەزووری، تیۆرکانی وەرگرتن، لە ئیستاتیکای وەرگرتنەوە بۆ ڕەخنەی هاتنەوەئامی خوێنەر. لە باوکراوەکانی شانزەمین فیستقاڵی گەلاوێژ-سلێمانی ٢٠١٢. لا، ٢٧.
٥٤ـ پیتەر هابەرگ و دانەرانی تر، تیۆری ئەدەبی و شێوازناسی، وەرگێڕان و ئامادەکردنی د.ئەنوەر قادرمحەمەد، مەبەندی کوردەلۆجی-سلێمانی، ٢٠١٠، لا، ١٦٩.
٥٥ـ ڕەبین خلیل قادر، میتۆدی ڕەخنەی تەواوکاری،لا، ٦٣.
٥٦ـ گۆڤاری ڕۆشنگەری-سلێمانی، ژمارە ٣٤، ئومێد حەمەعلی، مەرگی دانەر: کۆتایی ڕاستینەی ڕەها..لا، ٥٧٥.
٥٧ـــ د. محەمەد کەمال، نیتشەو پاش تازگەری، دەزگای سەردەم-سلێمانی، ٢٠٠٦، لا، ٥٨.
٥٨ـ گۆڤاری ڕۆشنگەری، لا٥٧٦.-٥٧٧
٥٩ـ جۆن هال، ولیام بویلوور، ولیامز شێپان، چەند وتارێک دژی بونیادگەری، وەرگێڕانی، حسێین لەتیف. بڵاوکراوەی سلێمانی، ٢٠١٣. لا ١٦.
٦٠ـ د.محەمەد کەمال، سارتەرو خوێندنەوەیەکی نوێ، دەزگای سەردەم-سلێمانی، ٢٠٠٣. لا. ٦٧.
٦١ـ د. کەمال میراودەلی، فەلسەفەی جوانیو هونەر-ئیستاتیکا، چاپی دووەم، خانەی چاپ وباوکردنەوەی قانع-سلێمانی-٢٠٠٥. لا، ٢٦٨-٢٦٩.
٦٢ـ گراهام آلن، رولان بارت، ترجمەی پیام یزدانجو، نشر مرکز-تهران. ص ١١٣.
٦٣ـ س.پ.، ص. ٧٠.
٦٤ـ پیتەر هابەرگ و دانەرانی تر،تیۆری ئەدەبی و شێوازناسی.لا، ١٤٨.
٦٥ـ پ.س.لا، ١٥٢.
٦٦ـ دیاردەگەری...٥٣
٦٧ـ بابەک ئەحمەدی،حەقیقەت و جوانی ٦٢٥.
٦٨ـ کەوانە، رامین جهانبگلو،http://www.agorapf.org/heidegger3.
٦٩ـ د.یادگار شارەزووری، دیاردەگەری لا..٤٠
٧٠ـ بابەک ئەحمەدی، ئەفراندن و ئازادی، وەرگێڕانی مەسعود بابایی، دەزگای موکریان-هەولێر، ٢٠٠٧. لا ٣١.
٧١ـ د.یادگار شارەزووری، دیاردەگەری.لا ٤٥.
٧٢ـ گۆڤاری ڕۆشنگەری، لا ٥٨٦.

٧٣ــ . د.علی طاهر حسین، د.شنۆ محمد محمود، زاراوەی ئاسۆی چاوەوانی و خوێندنەوەی دەقی شیعری. گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، ژمارە ٣٣، ٢٠١٢.. لا.٦٠
٧٤ــ د.یادگار لطیف شارەزووری، تیۆرکانی وەرگرتن لە ئیستاتیکای.. لا، .٣٤
٧٥ــ بابەک ئەحمەدی، حەقیقەت و جوانی لا. ٤٦٢-.٤٦٣
٧٦ــ د.علی طاهر حسین، د.شنۆ محمد محمود، زاراوەی..لا. .٦٣
٧٧ــ د.یادگار شارەزووری، تیۆری وەرگرتن، لا .٣٢
٧٨ــ بابەک ئەحمەدی، حەقیقەت و جوانی.٥٠٥-.٥١٢
٧٩ــ جان پول سارتر، ادبیات چیست..ص١٥-.١٦
٨٠ــ بەختیار عەلی، خوێندنەوەی کوشندە، چاپخانەی ڕەنج-سلێمانی. لا .٥٨
٨١ــ عبدولموتەلیب عەبدوڵا، داهێنان سەر بەکەشفکردنوخۆون ودنیابینیە-گفتوگۆی ئەدەبی و فکری، دیداری هەڤدەم عوسمان، لەبارەوکراوەکانی یەکێتی نووسەرانی کورد-هەولێر-٢٠١٢. لا ١٨٠-١٨٢.